

ביום ג, כב כסליו תר"ח, הסכים על הוצאת הספר עקדת יצחק¹⁵⁴, עם פירושו של ר' חיים יוסף פאללאק, רבה של טרעביטש¹⁵⁵, וביום א, יז מנחם-אב תר"ט, הסכים על הוצאת הספר כפתור ופרח¹⁵⁶, בהוספות ותיקונים, מאת ר' צבי הירש עדעלמאן¹⁵⁷.

בשנת תר"י נשאל מבוקרשט¹⁵⁸ על הסוכר, שהביאו מליורנו, לונדון והאמבורג, שהיה נקי וקשה כאבן, אם מותר למכרו בפסח, ללא חשש של חמץ. השואל התיר, כי בעירו העלו הסוחרים את מחיר הסוכר. וכך על סמך הפקעת שערים וגם על היתרים ידועים בספרי האחרונים התיר לבני עירו. הרב בתשובתו ענה לו, "אחר משא ומתן ארוך בעניין¹⁵⁹ : "ואין כח בידינו לחפש בספרים אחרונים ולגבב רק הקולות, במקום שהחמירו הראשונים ז"ל. ועיין עירובין דף ז ע"א¹⁶⁰ ויראה כי הקולות יחדלון ומותר לא יותך ארצה¹⁶¹". ואחר כך סיים: "והגם כי נכון ג"כ לגדור בפני מפקיעי ומיקרי השערים, מ"מ מפני זה אינו מהראוי להתיר הרצועה לכל אדם".

גם מסקנתו¹⁶², בה בשנה, לאסור מכירת ספר-תורה לבתי-המשפט, לצורך השבעת היהודים, כולה אומרת כבוד. ועלינו לדעת שכוונת הממשלה היתה בזה לטובה, כי רצו להשביע את היהודים בדבר שהוא קדוש להם, שמבחינה ידועה יש בזה משום קידוש השם. ובמיוחד אם מביאים בחשבון את העובדה, ששופטי העמים היו רגילים להשפיל את היהודים בבתי המשפט עם השבעתם¹⁶³ ובעל יד

154 פרעסבורג תר"ט. על הסכמותיו בכלל במאמר מיוחד א"ה.

155 בשם מקור חיים. בראש הספר סקירה מקפת על תולדות המחבר (ר' יצחק עראמה). עי' עליו : Die hebräische Publizistik in Wien, I, S. 164—165 ושם בהערה 1 (עמ' 164) ביבליוגרפיה עליו. השתתף כמעט בכל מכתבי-העת של תקופתו.

156 לר' יצחק המכונה אישתורי בר משה הפרחי.

157 יצא בכרלין תרי"א, עם הרבה הסכמות, הגהות ותיקונים. בין המסכימים היה גם ר' משה סופר ור' צבי הירש חיות.

158 בס' עה (יום א, כב סיון תר"י), השואל היה דיין העיר, ר' משה יצחק אלמולס.

159 בעניין אומן מרע נפשיה וכו'. ועי' בחתם סופר, יורה דעה, סי' כא ; מהר"ם ש"ק, אורח חיים, סי' רמו.

160 "... כעין מחלוקת בית שמאי ובית הלל, לא ליעבד כי קוליה דמר וכי קוליה דמר ...".

161 הלצה מבוססת על שני פסוקים בשמות (ט כט, לג) : "הקולות יחדלון ... ומטר לא נתן ארצה".

162 בס' עו, מיום ה, ב כסלו, לקח את ספר התורה לפ"ק (תר"י).

163 על השפלת היהודים בערכאות שעה שהשביעום, יש ספרות עשירה מאוד (עי' לדוגמה : Jewish Encyclopedia, כרך ט, עמ' 367—368). ועל עצם השבועה שחולל רעש גדול בתקופה ההיא, שגם בעל "יד אלעזר" הראה את גדלו וידו החזקה לתועלת עמו וקהילתו, אמסור רק את הפרטים הנחוצים ביותר. ד"ר הולדהיים (עי' עליו ב"הדרום", חוב' ז, עמ' 114, הערה 50) הודיע ברבים, שגם השבועות בעניינים שבין אדם לחבירו, או אם נשבעו לפני בית-דין, יכולים להתירן וביהדות הרבנית יש תמיכה שלמה להתיר כל השבועות. עי' באורינט, 1845, גל' 30—34 בהסברו של ד"ר פאסל לזברי הולדהיים. עי' גם ב"שומר ציון הנאמן", החלק הגרמני, 1845, גל' 25, עמ' 201—202. ונגד דברי הולדהיים יצא ד"ר דוד איינהורן, ב"Allgemeine Zeitung", 1845, גל' 13 (194—196), 18 (274—275), 19 (289—292), 20 (333—335). ועי' עוד שם, 1840, עמ' 123, 133, 166; שם, 1855, עמ' 190; שם, 1856, עמ' 224. המעיין היטב יוכח עד היכן הדברים הגיעו, כיצד ד"ר הולדהיים חתר תחת כבוד האומה הישראלית ובמיוחד תחת כבוד התלמוד, כי התלמוד הוא אצלו "היהדות הרבנית", ובאמת כן הוא ועם ישראל גאה בזה ! ואם מביאים בחשבון את המצב של עם ישראל בתקופה ההיא, נראה כיצד כבוד האומה לכולם נחשב בעיני המשכילים

מאיר הרשקוביץ

אלעזר" הגיב על כך¹⁶⁴. ושינוי יסודי זה היה מביא כבוד גם ליהודים וגם ליהדות בדרך כלל, מכל מקום לא נטה להתיר, מפני קדושת ספר התורה, עד כמה שזה אפשר למנוע. ורק אם בשום אופן אי-אפשר לשכנע את שרי בית-המשפט שיסתפקו בחומשים נדפסים וכו' נדחק להתיר, כמו שהתירו גם גאונים אחרים¹⁶⁵. ועיין ב"כוכבי יצחק"¹⁶⁶, ב"מגד ירחים"¹⁶⁷ ובספרות הרבה שנכתבה בזה.

פעמים נשאל רבינו מה לעשות בכלי-מתכת המצופים גלאזור, שנאסרו על-ידי בליעת אסור, איך להכשירם¹⁶⁸. והנה השאלה נשאלה כבר בתשובות חת"ם סופר¹⁶⁹, כמו שהעיר בעל "יד אלעזר", אך ר"מ סופר התיר על-ידי ליבון (לא על-ידי הגעלה): "והעיקר נ"ל דלא ליעבד להו הגעלה, כמש"ל, אבל למלאות גחלים ש"ד, דמסתמא לא נחוש דפקעו ואי פקעו הרי קמן שהוא כלי-חרס, שהרי פקע על-ידי האש. ואמנם אי לא פקעי לא נימא דלא אסיק להו שפיר, משום דחייס עליהו, דכיון דאינו אלא שוע בעלמא וגם ספק אם הוא חרס, מותר לסמוך על זה. ואז אם הרתיח כל כך עד שהקש נשרף בחוץ, אז גם הברזל הוכשר ומותר". אך ר"א איש הורוויץ לא התיר גם על-ידי ליבון וטעמו היה: "מ"מ הנסיון מעיד כי מעשה לבון כזה, עד שהקש נשרף בחוץ, קשה מאד בכלי ברזל הללו, וכמעט מהנמנע דלא פקע הגלאזור, ואין למסור כזה ביד ההמון משום חששה קרובה, דחס עלי' ולא אסיק להו שפיר, וגם כאשר הוגד לי קרוב הדבר שהגלאזור נעשה מחרסי האדמה, לכן הוריתי לאסור גם הלבון"¹⁷⁰. הרי שהתלמיד החמיר גם כאשר יכול היה לסמוך על היתר רבו הגדול, אך בידעו את המקום ואת הזמן נטה להחמיר ועל כן הוא אסר. ושואלו הראשון בענין זה רצה לדעת את טעמו ונימוקו בזה. אבל לשואלו השני השיב באריכות רבה, טייל עמו ארוכות בהיתרים השונים בכלי חרסינה וכו' ולבסוף הסיק, שלמרות כל ההיתרים, אפילו בהגעלה, מכל מקום, כבר הורה זקן, ר"מ סופר, שלא להתיר בהגעלה אלא על ידי ליבון. והפעם מסתפק בתשובת רבו שבליבון שפיר דמי ולא הוסיף לומר, שהוא מחמיר גם בליבון מטעמו הגז'. ואם כן אין בעצם סתירה בין שתי התשובות, כי כנראה שהמקום והזמן גרם לפסק דינו, לשואלו הראשון. בשנת תרי"ב.

כאשר בשנת תרי"ג הקיסר פראנץ יוסף¹⁷¹ יצא בשלום מידי מתנקשיו¹⁷², חיבר

הקיצוניים מסוגו של הולדהיים או הרצפלד. בספרי על ר' צבי הירש חיות, הוכרתי שגם הוא תבע את עלבון אומתו ממהרסי הדת הללו.

164 על ידו עזר האציל שמעון עדלער פון לעממעל (עי' עליו בהוספה לגל' 40 של Allgemeine Zeitung, משנת 1845). גם המפורסם במסירותו לעמו כרמיה, מצרפת (שם, 1840, עמ' 735). ועי' ב"השחר", שנה א, בתולדות ר"א איש-הורוויץ.

165 עי' בשו"ת אהלי יעקב, לר' יעקב יוסעס, סי' ו, היא תשובת ר' צבי הירש חיות. ועי' בשו"ת המהר"ץ, א, סי' לב, אותה התשובה בקצת שינויים.

166 חוב' י, עמ' 76.

167 חוב' ב, עמ' 88—91; שם, חוב' ד, עמ' 47—50 (העורך והמו"ל היה ר' יוסף כ"ץ).

168 יד אלעזר, סי' פד, צו. ועי' בשו"ת מהר"ם שיק, אורח חיים, סי' רלח.

169 תחם סופר, יורה דעה, סי' קיג. גם בסי' קיד נגע בענין זה.

170 שם גם בסי' קי—קיא.

171 קיסר זה, שהיה מחסידי אומות העולם, נולד בשנת 1830 ומת בשנת 1916. מלך משני לדצמבר 1848, עד 21 לנובמבר 1916.

172 בערב שבת קודש, בעשרה לחודש אדר"א תרי"ג (18 לסביואר 1853) אחר הצהריים התגנב איש חמסים לקרבת המלך וביד משכלת החזיק מאכלת להרוג בה את המלך, אך תשועת ה' היתה כהרף עין והמלך החסיד ניצל באופן נפלא, כי החרב רק קרעה את בגדו. הרכה

תפילת הודאה בעד הצלת הקיסר, שנאמרה בבית-הכנסת ביום ראשון, יב באדר תרי"ג.¹⁷³

בשנת תרי"ד התפרצו אחדים מבני הקהילה, במנטובה, איטליה, ורצו לבטל ורעות, חדשות ונצורות, נעימות ומרורות. כן בעניני מנהגי תבל ותענוגות בני את יום-טוב שני של גלויות.¹⁷⁴ חברי בית-הדין שם יצאו בקול-קורא, שנשלח לגדולי ישראל, שיחוש לעזרתם, להלכה ולמעשה. הם פנו גם להרב הראשי של ווינה, ר' אלעזר הלוי איש הורוויץ, והנה תשובתו.¹⁷⁵ אליהם בדילוגים: "העת במרוצתה תצעד נוכח פנינו כבפעמי הענק ותביא אתה כפעם בפעם חליפות צבאות, טובות אדם, כן בעניני חכמות ומדעות ולשונות קדם, תפרוץ לרוב פרי מחקרה במועצות ודעת.¹⁷⁶ לבנות ולנטוע.¹⁷⁷ לנטוש ולהרוס ולעשות חדשה.¹⁷⁸ בקרב הארץ. אך לא כן בעניני האמונות והדעות ובדברי אלהים חיים.¹⁷⁹ אשר הנחיל אל מורשה לקהלת יעקב, והיה פי שנים ברוח קדשו אלינו, תורה שבכתב ותורה שעל פי הקבלה. בענינים רמים ונשגבים האלהיים אלו, כביר לא מצאה ידה.¹⁸⁰ רוח הזמן די איל לשית נוספת או לתת מגרעת, לחבוש או להתיר, לעקור או לטעת כי כן צוה ה' ליעקב מימי קדם: "על פי התורה אשר יורוך ועל המצוה אשר יאמרו לך תעשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל".¹⁸¹ על כן לפנינו חק בישראל.¹⁸² בכל קדש לא תגע.¹⁸³ ואל מקדשי אל לא תבא להגיף עליהם חרב היונה.¹⁸⁴ וחרמש רוח הזמן.¹⁸⁵

שירי תהילה נתחברו על זה. תפילת ר"א הלוי איש-הורוויץ היא ב"אבני נזר" (ממאיר הלוי לעטטערס, כהוספה לרבעונו. בסך הכל יצאו שלוש חוברות, בחדשים יאנואר-ספטמבר 1853), חוב' ב, עמ' 11—12.

ר"א הורוויץ תירגם גם מגרמנית שיר-עם לכבוד המלך (על שיר זה במקורו, עיין I, Die hebr. Publizistik in Wien, עמ' 85, הערה 5), שנדפס ב"כוכבי יצחק", חוב' כד, תרי"ח (1858), עמ' 9.

173 כוכבי יצחק, חוב' כד, שם, נדפס גם מזמור מן ההפלאה, ר' פנחס הלוי איש הורוויץ, על משפחת נאפוליאון. המזמור נמסר לדפוס על-ידי ר"א איש-הורוויץ.

174 המכתב מקהילת מנטובה נדפס בשלימות ב"Allgemeine Zeitung des Judentums", 1854, גל' 11, עמ' 131—132. ועי' בשומר ציון הנאמן, החלק העברי, סי, קפ—קפא—קפב, מכתב רבה של ווירצבורג לרבני מנטובה. ושם, מכתבים קעו—קעז, נמצאת תשובה גם כן מבית-הדין של הספרדים בירושלים תצ"ו. ועי' ב"המגיד". שנה יב, 1868, גל' 27, בהצופה, עמ' 215, על דרשתו של ר"נ אדלער, מלונדון, שדרש ביום ב של פסח תרכ"ח (הדרשה הופיעה, שם, תרכ"ח) ועי' בן חנניה, 1858, עמ' 432 וע' עוד: שומר ציון הנאמן, סי קסא—קסב. ועי' בנספח.

175 סי' קלא, מיום יוד באדר תרי"ד.

176 לפי משלי כב, כ: במעצות ודעת.

177 ירמיה א, י: לנתוש ולנתוץ ולהאביר ולהרוס לבנות ולנטוע.

178 לפי ישעיה מג, יט: הנני עשה חדשה...

179 ההטעמה היא שלי.

180 לפי איוב לא, כה: וכי-כביר מצאה ידי.

181 דברים יו, א.

182 לפי רות ד, ז, במעט שינוי.

183 ויקרא יב, ד.

184 צירוף מתהלים עג, יו (אל-מקדש-אל) וירמיהו מו, טז (חרב היונה) ועי' בהערה הבאה.

185 בהשאלה מדברים כג, כו: וחרמש לא תניף על קמת רעה. השורש נוף שימש לו בניב זה כפועל, גם בעד החלק הראשון של משפטו.

אמנם מי האמין לשמועתינו לא טובה, כי באה ביקרת מכתבכם, איך נועצו לב יחדיו¹⁸⁶ כמה אנשים סוחרים נכבדי ארץ. מיושבי עדתכם המפוארת יצו¹⁸⁷ ויבקשו לשלוח יד¹⁸⁸ בקדושת י"ט שני של גלות, והעולה על רוחם לעשות פשר דבר בין פקודי ה' הקדושים והנצחיים, לבין עניני הבלי תבל הזמניים, ויחזו להם משאת שוא ומדחיים¹⁸⁹... ואם נקל הדבר בעיני המתחכמים אלה לענות סרה על דברי רבותינו ז"ל בעלי התלמוד והקבלה ולהשליך אחרי גיוס¹⁹⁰ אזהרתם והתראתם "הזהרו במנהג אבותיכם בידכם"¹⁹¹, מה יועיל ומה יסכון¹⁹² בעדם דברי רבני הזמן... ואתם יקירים, עיני עדתכם¹⁹³, העומדים לשרת בקדש לתורה ולעבודה, חזקו ואמצו אל ירך לבבכם¹⁹⁴ ולא תגורו מפני איש¹⁹⁵ ולא תסורו מן המצוה וקבלת אבותינו ימין ושמאל".

מתשובתו זאת רואים את עמדתו בביצור חומת היהדות¹⁹⁶. ומעניין שבני המחבר הכניסו תשובה זאת בסוף הספר, אף על פי שמקומה אחר תשובה מספר צב, עיין שם. כי בזה רצו לחתום את הספר והכל הולך אחר החתימה.

מעניין הוא גם ביאורו שפרסם¹⁹⁷ בה בשנה, תרי"ד, על הגר שבא לפני שמאי והילל, שילמדו אותו את כל התורה כולה וכו'¹⁹⁸. לדעתו כיוון לזה החכם מכל אדם¹⁹⁹ באמרו: וארת צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום, דרך רשעים כאפילה לא ידעו במה יכשלו. כי אור נוגה הוא המבדיל בין חשכת הלילה לאור היום, שהולך ומאיר לאט-לאט עד נכון היום. גם בסידור התפילה: 'בורא יום ולילה גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור ומעביר יום ומביא לילה ומבדיל בין יום ובין לילה' משתקפת כוונה זאת, שעלינו להודות לה' שעיתותי ערב ובוקר, יום ולילה, אינן מתחלפות באופן פתאומי אלא בהדרגה, כדי שעניי האדם תוכלנה להסתגל להדרגה זאת. והנה שמאי שמידתו (אמת בניינו) היתה כבר בדרגה העליונה של ואהבת לרעך כמוך ובאותה הדרגה רצה להישאר גם בעת לימודו עם תלמידיו, שהגיעו לדרגה זאת, על כן לא מצא שביל משותף בינו ובין

186 לפי תהלים פג, ו.

187 יצו = יצ"ו, כבהערה 63.

188 לפי אסתר ב, כא.

189 לפי איכה ב, יד.

190 מושאל מישעיה לה, יז: כי השלכת אחרי גוך כל חטאי.

191 בביצה, דף ד, ב: הזהרו במנהג אבותיכם בידכם.

192 לפי איוב לה, ג: כי תאמר מה יסכן לך מה אעיל מחטאתי.

193 מושאל מבמדבר טו, כד: והיה אם מעיני העדה נעשתה.

194 צירוף מתהלים כז, יד, ודברים כ, ג (חזק ויאמץ לבך — אל ירך לבבכם).

195 מדברים א, יז.

196 עיין בדרך ביאורו לדברי חז"ל שונים (כמו: מגד ירחים, חוב' ג, עמ' 181—182, במדרש איכה; אבני נזר, חוב' ג, עמ' 8—10, לחז"ל בבבא בתרא עז, א; כוכבי יצחק, א, מהורה ב, עמ' 51—52, בעניין "פוקד עון אבות על-בנים" ותרגום אונקלוס לזה), שאף על פי שהביאורים הם ברוח הדור, בגישה לדורו, כי באגדות חז"ל זוהי הדרך הנכונה, למצוא מסילות ללבבות העם, וכל עוד שאין זה נוגע להלכה, הרשות בידי הדרשן להתאים את המקור לרעיון נכון וקדוש, שאינו בניגוד להשקפת היהדות, אך כולם סוללים מסילה אחת והיא ניתוח מעשי ומחשבות האדם, להשיבהו אל מקור מקורו טהור.

197 כוכבי יצחק, חוב' יט, עמ' 5.

198 שבת לא, א.

199 משלי ד, יח.

הנכרי. אך הליל מידה אחרת היתה אתו, ירד לדרגה התלמיד והבין שהדרך החיובי של אהבת רעים היא מן הנכרי והלאה ועל-כן התחיל בחלק השלילי. העתקתי כל זה, בקיצור ובשינוי סגנון, כדי להבין גם על-ידי זה, איך כל מגמתו היתה לקרב את התלמידים שבאו לחסות בצל קורתו, כי זאת היתה מטרתו להציל את מה שאפשר להציל מן הזרם הגדול שסחף בזמנו ובמקומו את הנוער, שבא לבירה.

הבנתו למצב תקופתו שכנעה אותו גם כן להשתתף באזכרה שנערכה בשנת תרס"ו לנשמת הבארוך סלומון פון רוטשילד²⁰⁰, אף על פי שהנפטר לא נמנה באופן רשמי על חברי הקהילה. אך מכיון שבכל עת ובכל שעה מיהר לעזרת אחיו הגרופים²⁰¹ כיבדו הרב בפומבי והתפלל לעילוי נשמתו.

גם במכתבו לר' יוסף כהן צדק²⁰², הדגיש בשנת תרס"ז את תפקיד המנהיג, העומד על משמרת התורה והעבודה בראש העם, שעליו לנהוג את נשיאותו ברמה אם הוא רואה שזוהי הדרך לחדור אל לבות שומעיו, על יסוד הפסוק: ויגבה לבו בדרכי ה', שאצל יהושפט²⁰³. ועל כן כתוב אצל יוסף²⁰⁴: הוא השליט על הארץ, אף על פי שפרעה היה המושל, אך כיוון שיוסף דאג לעם רב, על-פי חכמת ה' שהיתה בלבו, על כן הוא השליט האמיתי, כי נתן מהודו על העם, כי מה ערך לשלטון אם העם אינו נהנה ממנו. וזה היסוד של דברי חז"ל²⁰⁵, שהמנהיג האמיתי (ר' חנינא) די לו בקב חרובין והעיקר אצלו שהעולם ניוון בשבילו.

גם במאמרו על הפסוק דרשו את ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב²⁰⁶, שבו הסביר את רעיון התשובה²⁰⁷, הבליט שהתשובה האמיתית היא בקבלה לעתיד וחרטה על העבר — כדרך הסברים של חז"ל²⁰⁸ — היינו, שמי שמעריך את ההווה עד כדי כך שהעבר והעתיד נעלמים ממנו, אינו יכול להגיע לדרכי-תשובה. ורק מי שיודע להעריך את ההווה ויודע מה לפניו, כיצד להשתמש בו לתועלת נצחית, הוא-הוא שמצא את הדרך הקרובה לה'.

בדרשתו לפרשת זכור, בשנת תרי"ח²⁰⁹, דיבר במישרין ובעקיפין על מחלות בני דורו. בהסברו על דברי חז"ל²¹⁰ "אכתי עבדי אחשורוש אנן", הבליט את המידות הגרועות ביותר שהמגילה הוקיעה על חשבונו של אחשורוש.

המתעמק היטב בדברי הרב יוכח עד מהרה כיצד הצליח לקלוע ישיר למכה הטרייה שבלב עמו וכיצד גיתוחו של המושג עבדות התאים לדרכי החיים של עבדי

200 ועי' Allgemeine Zeitung, 1855, עמ' 476.

201 שם נזכר מאורע אחד: בשנת 1848 נתמנה לראש המשטרה שר חדש, שנתחדשו גזירותיו והרבה יהודים גורשו מהעיר, פנה מאנהיימער אל רוטשילד, שהזמין את שר המשטרה לארוחה בביתו ובאחת השיחות המליץ על אחיו הגלחצים על ידו ובאותו מעמד הבסית לו השר לבטל את גזירותיו וכך היה. יהי זכרו ברוך.

202 מגד ירחים, חוב' ב, עמ' 84—86.

203 דברי הימים ב יז, ו.

204 בראשית מב, ו.

205 תענית כז, ב.

206 ישעיה נה, ו.

207 כוכבי יצחק, חוב' כא, עמ' 19—20.

208 יומא פו. ועי' משנה תורה, הלכות תשובה, פרק שני, הלכה ב.

209 כוכבי יצחק, חוב' כז, עמ' 48—53.

210 מגילה יז, א.

אחשורוש של זמנו. וכשהוזמן בשנה ההיא, תרי"ח, להשתתף בהנחת אבן-היסוד של הממפל²¹¹, לא סירב, אך הרעים בקולו לפני כל המתאספים בפסוק: "הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה" וגו' ²¹² ורק אז ניגש ברגש של כבוד וחרדה למקום גר התמיד ובירך ברכת שהחיינו. כך ידע הרב את אשר לפניו בעיר גדולה זאת ולא נתן לרחוקים מעט להתרחק עוד יותר.

מעניינת היא תשובתו משנת תרי"ט, כשרבו המתפרצים בעיר בוקורשט וחיללו את השבת בפרהסיה ור' לוי יצחק פרענקל משם, פנה אליו בשאלה הבאה: כי גם בעירו החל השחת ופשתה המספחת, יצאו אנשים מקרבה אנשי בלי עול מלכות שמים. ויחללו שבתות ומועדים בשער העיר ובפתח עינים. וכבוד הרב הגאון מוהר"ר מאיר ליבוש מלבים ²¹³ אלוף עירם נ"י רצה לגדור בעדם ולהכריחם על שמירת השבת ע"י שימנע מהם שו"ב ושאר ענינים. ויקרא להשו"ב וישביעם באלה ובשבועה ובח"ח ²¹⁴ ובגדר ע"ד רבים שא"ל התרה לבל ישחטו להעוברים הנ"ל בלא רשותו. וכן עשה הסכמה ביחד עם טובי העיר... וכל מי שיעבור ע"ז שחיתתו פסולה והוא נפסל עולמית. והם קבלו על עצמם כל זה ונהגו בו כמה שבועות... אך בא לשם איש אחד רע מעללים ופיתה את אחד משוחטי העיר... לעבור על השבועה ולשחוט בעיר בלי גאבעלא ²¹⁵... וכבר עברו שבועה, הפרו אלה וברית חבתו בכל אות נפשם. ועתה רצון פר"מ ורצון כבוד הרב הגאון אב"ד נ"י לידע דעתי מה דין השו"ב אלו אשר עברו על השבועה ועל תקנת והסכמת הרב וטובי העיר. הגאון טייל ארוכות וקצרות בכל צדדי השאלה ואח"כ אמר: "הנה על דעתי לא אשגה אם אומר, אם אמנם האנשים הללו המבזים ומחללים שבתות ומועדים חטאים בגפשותם מאד וממש גדול עונם מנשוא. יען נתקו עול, שברו מוסדות הדת, עברו חק ומאסו משפט אלקי יעקב אשר שם שם לבני ישראל ויחללו עוד עי"ז את שם קדשו לעיני העמים... עכ"ז לו לעצתי שאלתם מקודם לא הייתי עמכם בעצה ולא נמנית עמכם לגזור על ככה, להמנע מהם שו"ב ושאר ענינים, — לא נזכר בתוך השאלה מה אלו שאר ענינים — בעתים הללו ובדור הפרוץ הזה בעו"ה בענין חלול שבתות. ואם השתות יהרסון וגו' ²¹⁶ וכמעט נוכל לומר בטח כי גדרים כמו אלה ירעו וישחיתו יותר ממה שיתקנו ויטיבו. ומה גם כי לפ"ד הרש"ל ומוהרשד"ם הנ"ל ²¹⁷ אין להמנע מהעוברים דברי תורה והוראה... והגם כי גדולים וטובים מרבותינו נוחי נפש זי"ע החולקים ומתירים לרדות העוברים גם באלה למיגדר מלתא וכפי

211 בן חנניה, 1858, עמ' 329. ועי' ב"הצופה מארץ הגר", שנה ב, חוב' ב, עמ' 94, שמומן בניין בית-הכנסת החדש לא רצה ר"מ בנעט, בעת ביקוריו בווינה, לעבור ברחוב זייטנשטסן. אך אציין שבעל המאמר, שם, וואכשטיין, כיוון בזה לפגוע בכבודו, היינו שבעת שהשתדל בווינה לטובת חתנו "ידע לכלכל דבריו בנחת לכל אחד לפי כבודו". ובכגון זה נאשמו רוב המשכילים, שלא נזהרו בלשונם כראוי. ועיין: Annalen, 1839, עמ' 244; Allgemeine Zeitung, 1857, עמ' 322; שם, 1858, עמ' 124.

212 יהושע כה, כז.

213 עי' עליו ב"הדרום", חוב' ח—ט, עמ' 167, הערה 63, ובמראי-המקומות שבסוף ההערה. ועי': בן חנניה, שנה ג, 1860, עמ' 135—136.

214 אם אין טעות סופר או נראה שהפיענות הוא: בתרם חמור. התשובה היא כפי קו.

215 פתק = רשיון מאקרו"ט לשחיטה. בעל הבהמה או העוף היה קונה את הפתק מגבאי הקהל ומוסרו לשו"ב ובלא זה אסור לשו"ב לשחוט. ההכנסה מהגאבעלא כסתה את ההוצאות, או חלק גדול מהן, של הקהילה.

216 לפי תהלים יא ג: כי השתות יהרסון צדיק מה פעל.

217 הרש"ל, בים של שלמה לבבא קמא, סי' יג; המהרשד"ם, יורה דעה, סי' קיא, רכה.

צורך הזמן. עכ"ז מידי ספיקא לא נפקי' ובפרט בעתים הללו כאשר רמזתי למעלה, קרוב לדאי שאינו מהחיוב עכ"פ לגזור על ככה". וכשדן על השובי"ם שעברו על שבועתם, דן אותם ברותחים, שוודאי הם פסולים "ואין להם תקנה לחזור להכשירם זולת כאשר יכשר בעיני הרב הגאון אב"ד גי' להורות להם דרך תשובה על העבר... אך מי כמוהו מורה בעירו ומי יבא אחרי וגו' 218. ומי ירהב עוזו בנפשו להרהר אחר חכם וגדול כ"ב ולא יירא ולא ייחת מעונש הכרוך בעקבו".

מתשובה זאת מכירים היטב את עמדת הרב, שמצד אחד היכה על קדקדם של אלה שחיללו את שם שמים בפרהסיא ומצד שני חיפש אחר מקורות הפוסקים המגבילים את השמאל הדוטה, כי אם ימנעו מהם לגמרי את התורה וההוראה, אז אפשר כל תקווה לאברים המדולדלים של האומה וד"ל.

בתשובתו משנת תרכ"ג 219 נמצאים שני עניינים שכדאי לבארם לקורא, שאינו מתמצא בקורות התקופה ההיא. בשנת תרכ"ב הופיע בווינה ספר בשם "שערי בינה", מאת איציק טאנעליס האנדל 220, שהיה תלמידו של ר' מרדכי בנעט ז"ל. הספר מכוון נגד ספרו של ר' צבי הירש חיות "משפט התורה" ומעט גם נגד ספרו "דרכי התורה" 221. המחבר, כנראה מדבריו, סלף בשוגג או במזיד את דרכו ויצא לתבל בכרם ה' צבאות, על ימין ועל שמאל. ר' משה ליב כ"ץ, דיין מצויין בניקלשבורג 222, פנה אל טאנעליס במכתב 223 והוכיחו על זה וביקש ממנו מענה על דבריו. הוא גם הודיע לטאנעליס, שמוכן בידו חיבור שלם, שבו העביר את כל "שערי בינה" שלו תחת שבט הביקורת: הזכיר לו גם, שרב אחד עודדו להדפיסו 224, אך רב אחר יעצו להתווכח עמו בסתר, אולי יחזור בו. הרב שיעצו להדפיס את ספרו היה ר' עזריאל הילדעסהיימער 225 והשני שיעץ לו מתינות היה ר"א איש-הורוויץ. העכשיו נעתיק חלק מן התשובה: "אודת הספר 'שערי בינה', העיר בצדק ר"מ גי' שיש בו דברים זרים ונפלאים, ועלי לבי דוי שיצא המכשלה מת"י למדן מופלג המוחזק לירא שמים. ועלינו לדונו לכף זכות יען רוח עושים ושטות נכנסת בו 226. והכי קרא שם הספר שער"י בינה, בפני שיש בו 'טהארהייטען' 227, וד"ל". ואחר-כך הוסיף: "ונא שלא יצא לריב מהר ולא יגלה לזולתו ממה שכתבתי לו בענין הזה, כי עלינו לחוס על כבוד התורה ולומדי' ככל האפשרי, ומה בצע וכו' 228.

218 צירוף מאיוב לו, כב : מי כמוהו מורה. ואולי בשינוי משמואל-ב, כ, יא ?

219 סי' קטז, מיום ד, תענית אסתר.

220 הוא היה גם כן בין המורים ב"בית המדרש", שנוסד עלידי יעללינקע (עי' להלן, הערה 240). 221 עי' שם, בפרקים האחרונים.

222 אחד הלומדים המצויינים בזמנו, התכתב עם רוב גדולי הדור שבמדינה וגם מחוצה לה. מן התואר שר' עזריאל הילדעסהיימער העניק לו (בספר לחם שערים, וזען תרכ"ג, עמ' 8) רואים עד כמה נחשב בזמנו, גם בעיני הרבנים בעלי דת ודעת, מסוגו של הילדעסהיימער.

223 המכתב כולו נמצא בראש הספר לחם שערים והוא מיום א טו"ב אדר תרכ"ג. 224 עי' סיני, כרך נה, תשכ"ד, עמ' עח, בדברי מאיר הילדעסהיימער, שר"ע הילדעסהיימער שלח לר' משה ליב כ"ץ למעלה משמונים השנות על הספר שערי בינה. הטיטא של ההשגות נמצאת בארכיון של המשפחה.

225 מכתבו של ר"ע הילדעסהיימער לרמ"ל כ"ץ, נדפס בראש הספר לחם שערים.

226 לפי ישעיה יט, יד : מסך בקרבה רוח עושים.

227 התיבה העברית שער מובנה בגרמנית Tor אך התיבה העברית טיפש, כסיל, היא בגרמנית : Thor. וכך שתי תיבות (שער, טפש) דומות בגרמנית במבטא שלהן. ולזה כיוון הורוויץ, שהתיבה שערי מובנה יכול לסמל גם : Thorheiten = שטויות.

228 לפי בראשית לו, כו : מה בצע כי נהרג וגו'.

ואולי טוב בעיני כ"ת נ"י לכתוב אליו ולהתוכח עמו אולי יתעשת לו ויחזור ויאמר דברים שאמרתי וכו' 229 בחפזו כל אדם כתבתים עלי הלוח. ומה יתן שגם עם החכם המחבר ס' דרכי משנה היו נוהגי' ככה קמיו ומחרפיו'. כוונתו היא על ר' זכריה פראנקל מדרודן 230, שבשנת תרי"ט הוציא בלייפציג את ספרו 'דרכי המשנה'. עם הופעת הספר קם רעש גדול במחנות החרדים 231, שטענו על פראנקל שמינות נורקה בו, כיון שמספרו מוכח, שלא האמין בקדושת תורה שבעל-פה. ר' צבי בנימין אויערבאך 232 הוציא בשנת תרכ"א, בפראנקפורט, את ביקרתו החריפה בשם "הצופה על דרכי המשנה". בה בשנה הופיעה גם מחברתו של ד"ר קליין 233, בשם "מפני קשט". הרב שי"ר יצא להגנת דרכי המשנה, ב"דברי שלום ואמת", פראג תרכ"א. על זה לא איחרה תשובתו הקולעת של הרב הירש ב"ישורון" 234 חוברת תמוז תרכ"א, במאמר נקוב בשם "Des Herrn Oberrabbinen Rapoport דברי שלום ואמת". גם בפראג עצמה יצא דף, בשם "פתשגן האגרת", תרכ"א, שבו הוקעו דברי פראנקל לעיני השמש. מחברו היה ר' שמואל פריינד 235, אחד מדייני פראג. אך גם פראנקל מצא לו שם גואל נוסף, בדיין, ד"ר שאול יצחק קאצמפף 236, מן התנובה הספרותית העשירה בעניין זה יכולים לראות, שדברי פראנקל ניתנו לשיעורים במחנות השונים.

בעל "יד אלעזר" העיר אפוא, שלדעתו היו יכולים להחזיק בפראנקל במתנה המשכילים הנאמנים, אם היו נוהגים עמו במידת החסד והרחמים, כי בעצם לא השתייך פראנקל למחנה הקיצונים, כידוע מכמה עניינים 237.

229 אפיני הוא מכתב ר"מ סופר, מעין קוליקורא, שבו הודיע ברבים על שגגתו, בזה שנתן את הסכמתו על הדפסת התלמוד בלשון הגרמנית, לר"ר פיננר. עיין במאמר על הדפסת התלמוד, מאת ר' רפאל נתן נטע רבינוביץ, ירושלים תשי"ב, ובספרי על רצ"ה חיות, בפרק רביעי, בהערות 269—281.

230 נולד בפראג, ביום כד בתשרי תקס"ב ונ' בברסלוי, ביום ח באדר"א תרל"ה. עי' עליו בספרו של שפ"ר, ווארשא תרנ"ח.

231 עי' ב"הדרום", חוב' ת—ט, עמ' 163, הערה 34.

232 נולד בעיר גוויוד, ביום ג, כז לחודש זיו תקס"ח. נפטר ביום ב, כז באלול תרל"ב (ע' ברשומות, סדרה חדשה, כרך ג, תל-אביב תש"ו, עמ' 199. אגב צוואתו נמצאת ב"קריית ספר", כרך לד, עמ' 378—379).

233 שמו המלא היה: הרב ד"ר שלמה קליין. גם ספרו נדפס בפראנקפורט דמיין.

234 שמו המלא של העיתון (Monatsblatt zur Vöderung jüdischen Geistes und jüdischen Lebens, in Haus, Gemeinde und Schule) מעיד על אפיו המיוחד. מערכת העיתון היתה תחת השגחתו למעלה משש-עשרה שנה, עד שנת תר"ל, ואחר-כך עברה לידי בנו, הרב ד"ר יצחק הירש. על תוכן העיתון עי': Gesammelte Schriften, שיצאו בששה כרכים, בשנות 1902—1912.

235 עי' עליו באיגרות סופרים, ג, באיגרת בעל "כתב-סופר" לבעל "ערוך לנר", ששם מכנהו בשם צדיק וגדול בתורה מאד.

236 עי' עליו ב"דור וחכמיו", ממשח ריינעס, קראקא תר"ן, עמ' 116—122. ועי': Annalen, 1839, עמ' 15; המגיד, שנה יא, 1867, עמ' 55; שם, שנה יד, 1870, עמ' 19, 85, 218. שם ספרו הוא ממתיק סוד.

237 על הכעס העצור בלב הריפורמים על שפראנקל פרש מ"אסיפת הרבנים" שלהם, כי הבין לרוחם, עי': Allgemeine Zeitung, 1845, עמ' 519, 548. ועל עניין הסתככותו במעשה אלכסנדרוון, עי' Annalen, 1839, עמ' 299; Allgemeine Zeitung, 1839, 686, ובמכתבו השלם לר"מ סופר (שם 1839, אחר עמ' 694, בהוספה מיוחדת. עניין זה דורש עבודה מיוחדת. ואגב אעיר שפראנקל "בא על שכרו" בעד מכתבו זה (שם, 1840, גל' ט). ועי' ב"הדרום",

אגב אציין, שבתשובה הגו' הזכיר ר"א את הסכמתו שנתן על הספר "מעבר יבק" ²³⁸ וגם שהביע שם את צערו על המחבר, שהוסיף כמה דברים בספרו, אחר קבלת הסכמתו, שעליהם לא היה מסכים ²³⁹.

בית המדרש

ביום יג בכסליו תרכ"ד, נפתח בווינה בית המדרש לתורה ולחכמת ישראל. מוסד זה נפתח בהשתדלות אהרן יעללינעק ²⁴⁰. מטרתו היתה כפולה: א) ללמד את התלמידים, המתחנכים לרבנות, דעת שרשי תורתנו שבכתב ושבעל-פה וכל המסתעף מהם. ב) להדריך את המוני העם, בכל פעם שיתפנו, במוסר ודעת-ה'. זאת היתה הכתובת הרשמית של בית-המדרש זה. החכמים שהורו שם היו: בעל "יד אלעזר", שיעורים בגפ"ת ²⁴¹; הרב ראובן ברוך, החכם הספרדי, שיעור בהלכה. אהרן יעללינעק, במדרש ובחלקי ג"ך. ר' יצחק טאנעליס, שיעור במשנה. הח' אייזיק הירש ווייס, שיעור בתלמוד בבלי וירושלמי ובפרקי-אבות. ר' מאיר איש שלום ²⁴², חומש עם פירוש רש"י, על-פי דקדוק לשון עבר. מ' מיזס ²⁴³, קורות ישראל מימי החשמונאים ואילך. הרב מנדל בוימגארטען ²⁴⁴, שיעור בחובות הלבבות. מלבד המרצים הקבועים הוזמנו גם מרצים אורחים, שהזמנו לווינה. העובדה שר"א איש-הורוויץ השתתף בשיעוריו שם מצאה הדים שונים. חבריו לדעה לא הסכימו עמו ²⁴⁵, אך הוא כרב העיר הכיר את המצב, שקל במאזני

יו, עמ' 113, הערה 9; יד אליהו, לר' אליהו ראגאלער, פסקים, סי' כה. ועי' באיגרות ר"ע הילדעסהיימער, ירושלים תשכ"ז, החלק הגרמני, עמ' 26, שר"ע לא סלח לפראנקעל על שהעז לצאת נגד ר"מ סופר בעניין אלכסנדרון.

²³⁸ הוצאה זאת לא היתה לפני. ועי' בהערה הבאה. [היא היתה לפנינו, Wien 1857. — ג"ב].
²³⁹ וזה לשון ה"יד אלעזר" (בסי' קטז): "ומה שהוגד לו כי בס' מעבר יבק נדפס משמי הוראה לחלק בזה בין יום א' לימים אחרים, השומע שמע וסעה בשני דברים. א' לא ממני ובשמי נדפס בס' מעבר יבק כ"א מהמחבר הרבני המופלג המנוח מהו' ישראל קנעפפעלמאכער (עי' המגיד, שנה י, 1866, עמ' 335; Allgemeine Zeitung, 1855, עמ' 617; שם, 1857, עמ' 270) ז"ל נדפסו שם דיני ומנהגי אבילות בלשון דייטש ובתוך קצת שגיאות אחרות שגה ברואה הציג גם דבר זה שלא כהלכה, שאם מת א' מאבות החתן או הכלה אחר החופה ינהגו י' ימי אבילות תחלה. ב', ההוא לא מחלק כלל בין יום א' לימים האחרים כ"א כ' סתם שאם מת א' אחר החופה... וצר לי על הנדפס בס' מעבר יבק הנ"ל כמה ענינים שלא כדת וכהלכה. וכאשר נתתי להמחבר הסכמתו (צ"ל: הסכמתי) על הדפסת הספר לא עלתה על לבי כי יוסיף דינים והוראות בלתי יביאם לפני כור הבחינה אצל רב מורה ומובהק".

²⁴⁰ עי' עליו במאמרו המאלף של ר' משה לייטער (סולם), ב"הדרום", חוב' יו, עמ' 105—133; Die hebr. Publizistik, I, 92; II, 19; III, 30.

²⁴¹ גמרא, פוסקים, תוספות.

²⁴² עי' עליו: Die hebr. Publizistik, I 60, II 12—15, III 18. נולד 15 ליוני 1831 ונפטר 23 לנובמבר 1908.

²⁴³ על משפחה זאת ועי' ב"הדרום" (חוב' יד), במאמרי המהר"ץ והמהר"ן דעמביצער, הערה 11.

²⁴⁴ עי' Die hebr. Publizistik, I, S. 9 במקורות על פעולתו וחיו.

²⁴⁵ עי' בהדרום, יו, עמ' 117, הערה 11, על פוסקים חשובים בכגון זה: בן חנניה, 1863, 410. ר' אברהם שישא הלוי העירני לעי' בק"ן סופר, מכתב ח (מר' מנחם א"ש לבעל מחנה חיים), מיום א בהר תרכ"ד, שבו העיר ר' מנחם א"ש: והנה כעת אין איש שישולח המעות לשם (המדובר על מעות ארץ-ישראל) וגם אל מי אשלח לא אדע עוד כעת, אחרי כי אל הרב מויען אין רצוני לשלוח עוד על ידו מעות. ורי לחכימא על היחס ששרר ביניהם.

שכלו והזכיר לעשות מה שעשה וכך שמר על הגחלת שלא תכבה, כי רק אם ילמד שם, לפי דרכו²⁴⁶, יוכל להשפיע על תהליך העניינים, שיעללינעק היה יוזמו.

משפט קומפרט

ד"ר ל. קומפרט²⁴⁷ היה העורך של Jahrbuch für Israeliten, מעין לוח העיתים, שבו גם נתפרסמו מאמרים חשובים מדי פעם בפעם. ביום 30 בדצמבר 1863 = יום ד, עשרים לחודש שבט תרכ"ד, נאשם ד"ר קומפרט בבית-המשפט העירוני בווינה, על שנתן מקום בלוח למאמרו של פרופ' ה' גרץ. תוכן ההאשמה היה: במאמר הלז גלה גרץ את דעתו על ישעיה השני²⁴⁸ וגם ביאר את פרקי ישעיה (פרק נב, מפסוק יג ואילך, וכל פרק נג) על כלליות ישראל ולא על משיח אישי²⁴⁹. עיתון הכנסיה²⁵⁰, הדובר הרשמי של הכנסייה הקאתולית באוסטריה, עשה מטעמים לקוראיו האנטישמיים מכל זה ותבע את עלבונה של תורת הנצרות מגרץ ומעורך הלוח. כי הלא הנצרות מבססת את אמונתה בביאת משיחם על שגי פרקי ישעיה אלה! ופתאום התלבש העיתון באיצטלא של קנאה לדת היהודים וגם את עלבונה תבע מגרץ ומקומפרט, כי עורכו טענו שגם היהודים האדוקים מסבירים את פרקי ישעיה אלה על ביאת משיח ממש, אפילו אם אינם מתאימים את ביאור הפסוק לביאורם! לפי זה חטאו קומפרט וגם גרץ נגד הדת היהודית וגם נגד הדת הנוצרית. כך בערך היתה טענת העיתון הקאתולי.

בנוגע להאשמה, שגרץ כפר באמונת עמו — וממילא גם עורכו, קומפרט, אשם כמוהו — תזמין העורך קומפרט שני עדים נאמנים, שיעידו לפני השופטים, שבזה, שגרץ לא ביאר את הפסוקים על משיח אישי לא כפר באמונת המשיח, כי הוא לא אמר אלא, שפסוקים אלה אינם מדברים על משיח אלא על כלליות האומה ואמונתו באמונת המשיח לא נפגמה בזה, כי הלא נמצאים מפרשים מסרתיים, שגם כן אינם מפרשים את הפסוקים הללו על משיח ממש²⁵¹.

שני העדים היו ר' אלעזר איש-הורוויץ ור' יצחק נח מאנהיימער²⁵², מובן שהגנת הרב תחרדי על גרץ, לא השפיעה לטובה בחוגי הקיצוניים, כי בעיניהם היה גרץ בבחינת מורידין ולא מעלין! ואפילו אם הרב רצה למנוע חילול השם!

בהסברם לפני השופטים הדגישו שני העדים גם כן, שמלבד כת הקראים אין בינינו פילוג יסודי בדברים הנוגעים לעיקרי האמונה וכל ההבדלים אינם אלא בדברים שאינם נוגעים ליסודות הדת. ומה שמבחינים בין האורתודוקסים והחדשים, הוא, שהאורתודוקסים דבקים במצוות ה' ביתר שאת וביתר עז ואילו החדשים נכשלים

246 ודרכו זאת הביע רב זה כמעט ברוב מאמריו, במישרין ובעקיפין.

247 ע'י כוכבי יצחק, חוב' כו, עמ' 82—84; Allgemeine Zeitung, 1848, גל' 36 (512—518), 37 (527—533), 38 (548—551), 39 (565—566), 40 (579—581); שם, 1854, עמ' 403; שם, 1855, עמ' 261, 306; האסיף, תרמ"ה, עמ' 217, בחלק אוצר הספרות; שם, תרמ"ח, ביקרי דשכבי.

248 ע'י במאמרי "על חודה של מחט", ב"הדרום", חוב' יו, עמ' 79, הערה 62. וספרות עשירה בזה.

249 ע'י: Der Israelit, 1864, עמ' 29 ואילך; סיני, כרך נד, תשכ"ד, עמ' עח.

250 על פעולות עיתון קאתולי זה, מלאים כל הירחונים של התקופה ההיא ואין פה המקום להאריך.

251 ע'י ב"בכורים", ב, תרכ"ה, עמ' 106.

252 תולדותיו בבכורים שם, עמ' 89—116, ע'י בן חנניה, 1860, עמ' 241; שם, 1863, עמ'

בחיים, בגלל סיבות שונות, כמו לחץ כלכלי, חברתי ותרבותי, והם מעין עבדי אחשוורוש דידן²⁵³, אך למרות כל זאת ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא²⁵⁴ ומיהו צדיק בארץ שיעשה טוב ולא יחטא; זהו בערך הסברם.

ר' עזריאל הילדסהיימער²⁵⁵, שכיהן אז באייזנשטאט, יצא במחאה גלויה נגד הנתה זאת, שכאלו חוסלו הניגודים שבין האדוקים והחדשים, באופן רשמי, ועיקר טענתו היה, שעם ישראל נתפלג בעוונותינו הרבים לשני מחנות והדגיש, שהאדוקים נבדלים מן המתחדשים בעיקרי האמונה ויסודות הדת. על מחאה זו חתמו 156 רבנים. מובן שגרץ לא יצא נקי מעטם, והרב הראשי ומאנהיימער לא באו ללמד זכות על גרץ כולו, אלא העידו על נקודה מיוחדת זאת, שעיקרה נוגע בעקיפין ובמישרין בכל היהדות, וכדאי היה לבארה בפני שופטי העיר הקאתולית. בכל אופן שערוריה זאת גדלה עד למאוד²⁵⁶. ברור שעיתון הכנסייה שמח לאידם של שנואי נפשם והסית את המוני העם נגד המיעוט היהודי שבאימפריה, כדרכה מאז ומקדמת דנא. להאגנתו של הרב הראשי ומאנהיימער יצא אייזיק הירש ווייס²⁵⁷ בספרו "נצח ישראל"²⁵⁸, שבו הוכיח את צדקת הגנתם של העדים ואת עוולת מתקיפיהם בנדון זה. ברור שעדותו של ווייס — אפילו של ווייס מאז — רק הוסיפה שמן למדורה. ועוד לא נתייבשה הדיו על ספרו של ווייס וכבר הופיע ספר אחר בשם "נשק בר"²⁵⁹, שבו הכחיש ר' ניסן שידלאף את כל טענת ווייס והמחלוקת התלקחה עוד יותר²⁶⁰. ובקשר לזה אעתיק פה מכתב מר' חיים האלברשטאם ו"ל, בעל "דברי חיים", שהוא אפייני מאוד, אך אני מצהיר שמסמך זה לא היה לפניי, אלא מצאתיו ב"בכורים"²⁶¹ ועל עורך הבכורים האחריות על אמיתותו. והנה גוף המכתב:

יום ר' עש"ק תשא תרכ"ד פה צאנז.

שלום לכבוד וכו'

מכתב פתוחי קדש מהגאון האבוק"ק קרקא האיר מול פני להודיע לגדולי הדור את אשר פרשו רשת מצודה על דתה"ק ואויבינו חרפו כל תורה שבע"פ הקדושה וגם עקבות משיח צדקנו

756—762; Allgemeine Zeitung, 1844, 101, 121. וגם עליו נמצא ברוב הירחונים והשנתונים של התקופה. נולד בקופנהאגן, ביום יא במרחשון תקנ"ד ונפטר ביום השבת, כ אדר תרכ"ה, בווינה. עיין להלן בהערה 294.

253 עי' לעיל בהערות 209—210. עי' בכוכבי יצחק, חוב' לב, עמ' 10—11, בהסבר חז"ל בחולין צב, א, על הפסוק: ובגפן שלשה שריגים (בראשית מ, י).

254 עי' סניגור, עמ' 38—43, במיוחד במכתבו של רוזנטהאל: "אתם — החפשיים — לא נעשה מלחמת תנופה... רק ברוח דעת ודברים נכוחים, נוכל להושיע את עמנו, וכמו השחר לאט לאט יפיץ אורו ונסו הצללים".

255 עי' עליו במאמרו של מ' הילדסהיימר ב"סיני", כרך נד, תשכ"ד, עמ' סז—צד, וגם במאמרו של ר' משה לייטער (ב"הדרום", חוב' יז, עמ' 105—133). עי' גם ב"הדרום", חוב' ז, עמ' 117, הערה 72; גם בהמגיד, שנה יד, 1870, גל' 28, בסופו. גם ר' שלמה קלוגר התנגד בזה לר"א הלוי איש הורוויץ. עי': האלף ג'ך שלמה, יורה דעה, סי' רנו. העיריני על זה הרב ר' שלום יחזקאל רבי'האלברשטאם שליט"א.

256 עי' Neuzeit, 1864, גל' 5; צינברג, תולדות ספרות ישראל, כרך ששי, עמ' 352, בהערה לעמ' 146; Israelit, בגליון הכפול (16—17), עמ' 225, משנת 1864.

257 Hebr. Publizistik, I, 238; II, 34—39; III, 90.

258 עי' ב"בכורים", שנה א, תרכ"ד, עמ' 197—198.

259 חבל שלא יכולתי להשיג את הספר לעיין בו [1864 Fürth].

260 עי' Jellinek, Sieben Zeitpredigten, Wien 1864, שבהן נלחם ברבנים שיצאו במחאה.

261 בכורים, ב, עמ' 103—104.

חרפו וכתבו בכל כתבי העתים ובכל מדינה ומדינה נתנו קולם להדוף דתה"ק תורה שבע"פ ונתנו דומי בעבדי ה' המאמינים בתורת ה' ובנביאיו ובתורה שבע"פ הקדושה וישתבחו בגאות לבבם שגם גדולי גאליציא עמהם שרואים דבריהם-בכתבם ובלשונם ואין מכלים דבר מגאליציא, כי רבני גאליציא ח"ו ידם עמם לא כרבני צרפת ואשכנז והאלאנד אשר נתנו עליהם בקול וכתבו נגדם כאשר נדפס משמם, ולזה חלה פני הגאון הנ"ל לבל יתחלל ח"ו השם הגדול ב"ה וב"ש שגדולי גאליציא יחתמו בחתימת ידם על הטופס הלוטה פה ויוחתם בחתימה חקוקה על זה ואזי ידפיסו דבריהם וראו כל אפסי ארץ אשר גם אנשי גאליציא דעתם כדעת רבנים וצדיקים דאשכנז וצרפת והאלאנד ודברים אחרים המה, כזה בקש ממני ידידי הגאון הנ"ל. ולזה תיכף רצתי לקיים דברו, ונא מאד להחיש מעשהו שלא יאמרו ידיו רמה, וה' הטוב יצילנו נא ויחיש גאולתנו גאולת נפש וגוף כאשר קוינו לו, והיה שלום כדברי ידידו דש"ת

הק' חיים האלברשטאם

מן המכתב נראה, שר' שמעון סופר מקראקא²⁶², פנה אל ר"ח האלברשטאם מצאנז בעניין זה והוא מיהר לעשות רצון צדיק בזה²⁶³.

עורך ה"בכורים" הדגיש, שר"ש סופר מקראקא לא חתם על המחאה, מה שמפליא באמת! האם הוליד שולל מיישהו את ר' שמעון סופר בכל עניין המשפט הזה? גם בעל "יד אלעזר" לא טמן ידיו בחיקו ופרסם את מכתב התנצלותו על פני חוץ²⁶⁴ ואז התחילו זורמים אליו מכתבי-הצטדקות מהרבה רבנים²⁶⁵, שהתנצלו לפניו, שלא רצו לפגוע בכבודו וכו'. אך את הנעשה אין להשיב ואף עיתון הכנסייה יצא ברעש, שהעדים שהעידו ונשבעו לפני השופטים על אמיתות עדותם, שבועת שקר ושוא נשבעו ושם שמם התחלל יותר ויותר. ולבירור העניין עלינו עוד להוסיף, שעיקר פחדו של הרב הילדעסהיימער וסייעתו היה, שגרץ יצא נקי, על-ידי עדות בעל "יד אלעזר", והעולם היהודי, שלא ירד עד לסוף דעת כל העניין ויכל להבין בטעות, שגרץ הוא בסדר גמור, כי הלא הרב הראשי מווינה העיד עליו.

כן אם אין יסודיות בהבדלים שבין החרדים והמתחדשים, אז גם "האויסטריות" של הרב הירש וסייעתו התערער²⁶⁷!

אך בסופו של דבר הצליח הרב הראשי להציל את כבוד היהדות לפני שופטי מדינתו, כי הריב הפנימי לא שינה בזה את פני הדברים כלפי חוץ. וגם גרץ וסייעתו הוכו על קדקדם על-ידי המחאה. אך מחלוקת זאת לא הביאה ברכה לבית ישראל.

פרק ליטו של התלמוד

בשנת תרכ"ה התפרץ העיתון הרשמי של הכנסייה הנוצרית באוסטריה, בהלשנה גסה ונועזת על היהדות והיהודים. כמטרה לחציהם הארסיים העמידו עורכי העיתון

²⁶² שם, עמ' 104, נזכר רק סתם הרב מקראקא, אך ידוע שר' שמעון סופר שימש בקראקא בשנות תר"ך-תרמ"ג (כתב זאת זכרון, 226-241, על תולדותיו).

²⁶³ העורך של ה"בכורים" לא רסן את לשונו ופגע בכמה הערות בכבודו של בעל "דברי חיים" (ועי' בהערה 211).

²⁶⁴ בכורים, ב, עמ' 104.

²⁶⁵ שם, עמ' 105.

²⁶⁶ עי' בספרי על תולדות רצ"ה חיות, פרק א, הערה 34; הדרום, חוב' ז, עמ' 109-110.

²⁶⁷ עי' בהקדמתו המצויינת של ר' ישי גרינפלד, ל"Judaism eternal", לונדון תשס"ז.

את "התלמוד", שבו ראו את המקור לכל הרעה, שהרי הוא, שלא נתן ואינו נותן ליהודים להתבולל ולהסתגל לערכי החיים החילוניים שבאימפריה הנוצרית. טענה זאת אינה חדשה בתולדות היהודים; השתמשו בה שונאי עמנו ושונאי נפשנו פעמים אין מספר.²⁶⁸ והרבה ספרים נכתבו להגנת התלמוד.²⁶⁹ ההשמצות שהופיעו בעיתון היו עלולות להמיט רעה על כל האוכלוסייה היהודית שבמדינה. אמנם כתמיד תשועת ה' כהרף עין. עורך־הדין הממשלתי, בווינה, שמתפקידו היה להשקיט כל ריב ומדון בין חלקי האוכלוסייה המגוונת, ובמיוחד למנוע הסתות מלאות רעל להתפשט על־ידי העיתונות הרשמית, דרש בכל תוקף מאת העורכים ליתן דין וחשבון על מעשיהם הפליליים על חשבון המיעוט היהודי. ברור שהם לא יכלו להצדיק או אפילו להתביר את תעלוליהם, על־כן הוזמנו לפני שופטי העיר. מכיוון שהשופטים לא ידעו הרבה על מהות התלמוד פנו אל חכמי האקדמיה וגם אל ראשי העדה היהודית, שיביעו את דעתם על שאלה עדינה זאת.

השאלה העקרונית היתה²⁷⁰ אם יש לתלמוד קדושת התנ"ך ואם יש לו תוקף קאנוני לבני ישראל? היינו, אם קדושת התלמוד היא באותה הדרגה של קדושת המקרא ואם כל מה שכתוב בו, הן בהלכה והן באגדה, מחייב את היהודים בחייהם היומיומיים?

מטעם הקהילה היהודית הופיעו הרב הראשי, ר"א איש־הורוויץ, ר' זלמן שפיטצער²⁷¹, ר' ראובן ברוך, החכם הספרדי²⁷², ואליהם הצטרף גם ר' אהרן יעללינצק, תשובת המשלחת היתה בערך כך²⁷³:

התלמוד איננו מעשי ידי אדם פרטי וגם איננו מעשי ידי כנסייה מיוחדת. תולדתו אינה קשורה לשום תקופה מיוחדת, כי לא התהווה בסיבות ומאורעות של זמן מיוחד. אמנם הוא קובץ גדול מכל כללי העניינים הדתיים, מכל הפסקים בהסבר הדינים ומן הדברים העיוניים שנאמרו בקהל עם. הוא מזיגה של עניינים ויסודות שונים ביהדות, שכולם מתייחסים לעם, שקורות חייו ודתו מלאים חליפות ותמורות. בחלק הספרותי שלו התלמוד משתמש בלשונות ובסגנונים שונים ובזה הוא כבר שונה מכתבי־הקודש. לפעמים הלשון היא עברית מקודית, לפעמים משתמשים במלים פרסיות, ערביות, יווניות ורומיות. אך הלשון העיקרית שבו היא הארמית.

התלמוד נחלק לשני חלקים ראשיים: ההלכה והאגדה. ההלכה, כפי שהגבילה

268 עי' פולמוס רוהלינג בלוח.

269 עדות לישראל, מר' שלמה פלעסנער, ברעסלוי תקפ"ו (עי' עליו ב"הדרום", במאמרי הציצו ולא נסגרו, עמ' 147–153). ועי' בספרי על רצ"ה חיות, פרק א, הערה 29; סניגור, עמ' 63. 270 הכל מבואר בסניגור, עמ' 61–64, שהעתיק את דבריו מהחוברת בית המדרש, לחדש סיון, 1865. ועי' ב"המגיד", שנה יג, 1869, גל' 12, עמ' 93 (בהצופה).

271 על תולדותיו עי' באיגרות סופרים, ווען תרפ"ט, חלק ד, איגרות ו, ח, י. בשולי איגרת ו פרטים על תולדותיו (אגב, בסוף איגרת י חתם את שמו: בנימין זלמן סג"ל שפיטצער); כתב זאת זכרון, 295–297, בתולדות הקהילה עדת ישראל שיף שוהל; נולד באובן ישי, בשנת תקפ"ו, ונפטר ביום ב' דחנוכה תרנ"ד בווינה. את מנותחו האחרונה מצא בפרשבורג, ביום ג' חנוכה. היה חתנו של ר"מ סופר, נשא את בתו גיטל בניחוג שני שלה. כשערכו את הלווייה של בעל "יד אלעזר", הספידו רב זה בביתו בהספד מר (המגיד, שנה יב, 1868, גל' 25, עמ' 195, בהצופה להמגיד). ועי' בק"ן סופר, לונדון תשכ"ג, מכתב נא; שם הגדולים מארץ הגר, ש, 2/1; בן חנניה, 1863, עמ' 47, הזכיר מאורע משונה, שאירע לו עם אחד הקצבים.

272 עי' בכורים, א, עמ' 133. 273 כבהערה 270.

הרמב"ם²⁷⁴, כוללת א) ביאורים למצוות התורה שנמסרו מאת ה' בעל-פה. הביאורים הללו נרמזים לפעמים במקרא ממש או מתגלים בתורה בדרך רמז או דרש. אך יש מידות הגיוניות שעל-ידיהן נדרשת התורה וחלקים מסוימים בהלכה מבוססים עליהן, אף על פי שאין להן סמך מהפסוקים ממש. ב) תיקונים והנהגות שתיקנו והנהיגו הנביאים והחכמים, כשראו שהשעה היתה צריכה לכך. האגדה כוללת פירושים והערות מדרשיות, חקירות עיוניות ואלהיות, סיפורים, חידות ומשלים, מליצות והערות בחכמות הטבע, ויכוחים והתנצלויות וגם דברים שהיו רגילים בפי העם וכו'.

ובנוגע לעניין ה"קאנוניות", ביטוי מושאל מן הלשון הרומית ומאמיני הדת הנוצרית משתמשים בו לרוב²⁷⁵. ביאור המונח הוא: קובץ כתובים אלוהיים, שנתגלו ונאמרו ברוח-הקודש. מבחינה זאת כתובים אלה קדושים הם לנו וקובעים את הקור לאמונתנו ולמעשי עמנו בחייהם היומיומיים, בכל מקומות מושבותיהם. ופה להדגיש, שלא רק העניינים הכלולים בכתבי-הקודש קדושים לנו, אלא גם הלשון שבה נאמרו, גם המלים ואופן סידורן, הכל קדוש הוא לנו, כי כל זה הוא חלק בלתי נפרד מן ההתגלות האלוהית, וכמו שהכל היה קדוש בשעת ההתגלות בהר סיני, כך נשארה הקדושה לדורות, בבחינת: קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא.

אך לא כן הוא עם התלמוד. לפי הגבלת ערך התלמוד וערך הקאנוניות, התברר כבר מאליו, שאין לתלמוד אותה הקדושה שיש לכתבי הקודש, כי התלמוד לא הגיע אלינו בלשון מיוחדת, במספר מלים מדוקדק ובסדר המלים הבלתי משתנה. התוכן של התלמוד, שהוא הביאור של התורה שבכתב, הוא קדוש לנו, אך לא הנוסח. ההלכה שבתלמוד יש לה אפוא כוח מחייב לכל הדורות, לפי הכללים שעליהם ההלכה נתבססה. אך חילופי גירסאות ושינוי נוסחאות בסגנון בלא שנראה בזה חילול של קדושת התוכן, כי הלשון לא ניתנה בגילוי-שכינה. ובוה, כמובן, נבדלת קדושת התלמוד מקדושת התנ"ך²⁷⁶.

ובנוגע לאגדה, העניין הוא יותר שונה. רוב דברי אגדה נאמרו על-ידי יחידים, שלא עלה על דעתם לחייב בהם את כל קהל עדת ישראל, אף על פי שנאמרו בקדושה ובטהרה מפי התנאים והאמוראים הקדושים. על כן אין האגדה במובן זה דומה להלכה²⁷⁷. אך דברי האגדה היו תמיד קדושים בעיני העם, כי בהם מצאו פנינים ומרגליות בענייני ההשקפה ובבירור הדעות השונות, אך כוח מחייב אין להם, כי אף פעם לא נאמרו למטרה זאת ובמיוחד לאחר שרואים שהרבה פעמים נאמרו בלבוש שונה ובכלים שונים ורק מי שזוכה להבין את דבריהם נכנס ומטייל אתם בפרד"ס²⁷⁸.

274 ע"י בספר מלחמות ד', מרבינו אברהם בן הרמב"ם, ווילנא חקפ"א (במיוחד בהוספות והערות בהוצאה החדשה של ר' ראובן מרגליות); אפייניים הם דברי הרמב"ם, באגרת תחית המתים שלו: "כל פרטי העניינים אשר יהיו בזמן המשיח, הכל דברי אגדה, שזכרו בו לפי השערת דעתם לא בקבלה, ואין לסמוך עליהם". ורבינו הר"ן, בדרשותיו, ויניציאה, שני', בדרוש העשירי, כתב: "המרוק והזוכך שם — כוונתו לימות המשיח ותחיית המתים — איך יהיה, הוא דבר נעלם ממנו, גם מעינינו. ואם נפתח פינו במה שאולי תביא אליו הסברה ומה שנוטה לו מדברי רז"ל, נהיה כחולמים ולכן יותר טוב לשתוק ממנו".

275 ע"י במלונים המדעיים על ערך זה, כי רבה מאוד הספרות התיאולוגית בזה.

276 ע"י בספר בקורת התלמוד, לר' יעקב יחזקאל הלוי מאשפיצין-בייטהען, ויען 1863, בערך אגדה.

277 ע"י שו"ת המהר"ן, ב, אמרי בינה, סי' א, בתשובה לבנו ר' חיים חיות; במבוא התלמוד שלו, מפרק ט"ב ואילך, על האגדות.

278 ע"י בספר תהלה לדוד, מר' דוד ב"ר יהודה סיר ליאון, קושטאנטינא של"ז, בחלק השלישי.

מעניינת היא הערת מו"ח²⁷⁹ בהקשר לזה. הוא ציטט ב"המגיד"²⁸⁰, בתולדות ר' נפתלי קעללער²⁸¹, שקעללער בעצמו אמר לו, שהוא כתב את המבוא לתשובת הרבנים בווינה, על התלמוד, אך שמו לא נקרא עליו²⁸². ביום ב, כב אדר תרכ"ה, קרא הרב תפילה שחיבר לזכרו של מאנהיימער²⁸³ ובה פרט את מידותיו הטובות של הנפטר וגמל עמו חסד כיאות וכראוי לאיש חסד כמוהו, שכל ימי חייו פעל לטובת עמו²⁸⁴ ועדות ר"א איש-הורוויץ עליו כמאה עדים דמי.

בה בשנה ערך גם כן מכתב לעורך ה"כוכבי יצחק"²⁸⁵, בבקשה שיפרסם בעיתונו את "משא עול" של מרדכי פלאם²⁸⁶, שהקוראים ידעו מה שקרה לאבותיהם בימי קדם ולעומת זה יודו לה' על החסדים שעשה לעמו בזה, שנתן בלב הקיסר לקרוא דרור בארץ ולהעניק שוויון-זכויות לכל האזרחים, ללא הבדל בדתם.

279 מרדכי וויסמאנן-חיות. הוא היה מן המשכילים התורניים ורבינו שמעון סופר היה מתגורר בביתו בהיותו בווינה. ע"י עליו: Die hebraeische Publizistik in Wien, I, S. 241—: 243 ; II, 39 ; III, 91.

280 1869, גלי' 12, עמ' 93.

281 שנתפרסמה שם בשנים-עשר הגליונות הראשונים.

282 אמנם אינו מזכיר את הסיבה ?

283 בכורים, ב, עמ' 197—199, והדגיש שם: "זכור לו את אשר התהלך לפניך באמת ובתמים", "בך בטח בכל לב ולשמך הגדול נשא את נפשו".

284 הוא גם הדגיש שם את יחסו לתורה שבכל-פה, באמרו: "ותהי תורתך שעשועיו ודברי חזון וחכמך תנחומיו ויגבה לבו בדרכי ה'". ולפני כן הזכיר גם: "רבים השיב מעוף". הרי שהערכתו היתה חיובית בהחלט.

285 וזהו גוף המכתב:

ב"ה, וינען, יום ה' כד ניסן יחל ישראל אל ה' לפ"ק (תרכ"ה).

שלום רב לידידי כש"ת מוה' מנחם ברי"י שטערן ג"י !

ידידי, גבר יקר ! את הקונטרס משא עול אשר אני שולח לידך בזה, יצא מעט סופר מהיר ה"ה ידידי הרבני החכם והמליץ מו"ה מרדכי פלאם נ"י, בו יסופר בצחות לשונינו הקדושה עד כמה כבדה יד אלה החקים לא טובים, ומשפטים כל ישו בהם כגרים כתושבים, נתנו בעת אשר החשך כסה הארץ, ושנאת הדת בין יושביה עשתה פרץ, לתת עול ברול על צוארי בני ישראל ולשומם לבוז ולקלון לאיבה וקלקלון בעיני השוטרים והנוגשים מורדי אור ושונאי דרור, וככה עד כמה הדאיבו והרבו עצבותם, האדונים הטובים והישרים בלבותם, ההוקמו אל על אלה הפקודים, אשר נהו בהם היהודים, גם את זה לעומת זה מתאר הכותב בשפה ברורה ובאמרי חן ובין. ואם ימצא הקונטרס הזה חן בעיניך, כאשר הוטב בעיני, עשה זאת איפה, ידידי היקר ! וספחהו אל מחברתך הנודעה לשם ולתהלה כוכבי יצחק אשר תצא לאור בקרב הימים, למען ידעו דור אחרון הקוראים בה את כל העמל והתלאה אשר קרה לאבותיהם בימי קדם, ולעומת זה את כל טוב והחסד אשר הגדיל ה' לעשות לעם בני ישראל בימינו אלה, כי נתן בלב אדוננו מלכנו הקיר"ה לקרוא דרור בארץ בכל מקומות ממשלתו ולתת שווי זכויות בלי שום הבדל דתיות.

ויען ידעתי את האיש הכותב קונטרס הזה ואת שיחו אשר תמיד בחלה נפשו בבכור המדומה והפך אליו עורף ולא פנים, על כן עוררתי אני את לבו כי ישא לדבר הזה פנים, ויואל לעשות למלאכת שמים כונים.

אלה דברי מוקירך ומכבדך באמת ובתמים
הק' אלעזר הלוי איש הורוויץ

286 נולד ביום ה, ג טבת תקנ"ב (29 בדצמבר 1791) בעיר פרוסטיץ. בשנת תקע"ו, בתחילת תשרי, פנה מרדכי פלאם לקהילת פרוסטיץ, שתרשה לו להקים את נחלתו בקהילה. כי לפי החוקים ששררו אז במוראביה, לא יכלה הקהילה להעלות את מספר תושביה אלא אם אותו המספר נעדר מן הקהילה, כמו שהוא אומר שם במליצתו: לא ילבש נער שמלת גבר, עד

אפיני הוא ביאורו ועל דברי חז"ל בברכות (לג, עב) "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך ועל הטוב יזכר שמך, מזדים מזדים, משתקין אותו", שנתפרסם בשנת חייו האחרונה²⁸⁷. שם הוא ניתח את שתי הגישות בהבנת מצוות ה' ושמירת התורה בדרך כלל. ועיין ב"שומר ציון הגאון", החלק העברי, מכתב קצא דברי ר' יעקב עטלינגער.

ואם נצרף לזה את הרעיון שבדברי ר' צבי הירש חיות לר' יוסף כהן צדק²⁸⁸: "מפני שעיקר גדול בעניני האמונות והדעות, שאין בידינו להשיג מכל מצוה ומצוה רק טעם אחד, והיינו טעם הנגלה והמושג לנו, אולם מבלעדי זה טעם הנגלה עוד יש טעם נסתר ונעלם מאתנו ולא נודע רק להשי"ת בעצמו", נקבל תמונה שלמה ומקפת על יחס ר"א איש הורוויץ לקדשי שמים ולקדשי האומה, בבלל ובפרט, כיצד ידע לטייל על חודה של מחט וקרטוליו לא מעדו, כי הלך בדרכו הסלולה ויפגע במלאכי האלהים ופעל רבות ונצורות לטובת עמו, בעת ההיא.

מן השואלים שבספרו "יד אלעזר"²⁸⁹ ומן ההסכמות שנתן²⁹⁰ רואים כמה גדול היה כבודו בעיני גדולי דורו וכיצד אפילו הגאונים המפורסמים בצדקתם ובחסידותם התייחסו אליו²⁹¹, כי על אף כל ההסתבכויות בבעיות העדינות, לא ירד כבודו מעניין לציין שבשובו מפראג, מהלווייה של שי"ר²⁹², שמטעם קהילתו נבחר, ביחד עם יעללינעק²⁹³ להשתתף בה, הפסיק את נסיעתו בדרך, כי לא רצה להתפלל ביחידות ביום הושענא-רבה²⁹⁴.

כי יובל זקן לקבת ושם: כי כן דבר המלך וזה פתרונו: כי כל הימים אשר ראשי כתי האבות במספרם כמשפטם בעדה, עודנם בחיים חיתם ולא נפקד מהם איש, לא יהיה כלי גבר על אשה (לשון מחשבה על דרך: וכלי כליו רעים, ישעיה לב, ז) כי מהור ימהרנה לו לאשה ולחת את משכנו בתוך העדה, למען לא יעלה מספר העדה מעלה מעלה, ואז בני ישראל יפרו וירבו וכן לא יעשה, בקיצור, המחבר מתאר את הצרות שבני ישראל, הבחורים והבחורות, סבלו, שלא יכלו להתחתן, כי הממשלה לא רצתה ליתן לעמנו לפרות ולרבות בשעריה, על כן לא הירשו להתחתן אלא בתנאים מוגבלים מאוד.

287 כוכבי יצחק, חוב' לה, 1868, עמ' 9–10.

288 מגד ירחים, ב, עמ' 84–86.

289 כבהערה 103.

290 כבהערות 125, 154, 157, 241. על הסכמתו על הספרא דבי רב, מהדורת ר' א"ה וייס, ווינן תרכ"ג, אדבר במקום אחר.

291 לדוגמה אביא את דברי ר' יהודה אסאד (נפטר ביום כג מנחם-אב תרכ"ו והובל למנוחתו ביום שלאחריו. עי': המגיד, שנה י, 1866, עמ' 227) בתשובתו אליו, בשו"ת מהרי"א, יורה דעה, סי' רצ"ג: "ידי"ן הרב הגאון המפורסם, ערוגת הבשם, ציס"ע (צדיק יסוד עולם), שלשלת היוחסין, כש"ת...". ועי' בשו"ת טוב טעם ודעת, מהדורא תליתאה, יורה דעה, סי' קלה; שו"ת בר ליואי, ב, אבן העזר, סי' נט.

292 עי' ב"המגיד", שנה יא, 1867, גל' 42, עמ' 332. שי"ר נולד ביום יט בסיון תק"ן ונפטר בליל יום השלישי לחג הסוכות, שנת תרכ"ח. וטעות סופר כפולה נפלה ב"הדרום", חוב' יו, עמ' 112, בשולי העמוד, בשורה האחרונה, ששם כתוב שנפטר ביום יט בתשרי שנת תרכ"ה. 293 בן חנניה, 1867, גל' 21, טור 663. שניהם הספידו אותו, אך הצטרפו לקצר משום ערב שבת. 294 עי' ב"מליצי אש", שכתב עליו: חסיד מפורסם. ומי שידע את הרב המחבר "מליצי אש", ידע שלא היה מפריו בתוארים כאלה. ועי' ב"כוכבי יצחק", חוב' חי, עמ' 5–7, ושם חוב' לר, עמ' 18–20. בשני המקורות האלה מתבלטת לפנינו אישיות דגולה זאת, כיצד השתדל במאמרו ללמד את העם הדרך הנכונה, שאין לנו לזוז מן המסורת ובמיוחד, שהיהדות אינה מבוססת על מחשבה בלא מעשים, אלא להלכה ולמעשה. והיודע את מעשי המשכילים, במיוחד אלה שרצו להתחנף לנוצרים, בנטייה זאת, יבין לרוחו הסהורה של הרב אלעזר הלוי איש-הורוויץ.

צאצאי ר"א הלוי איש הורוויץ

לפי "השחר" ²⁹⁵ היו לו ארבעה בנים וארבע בנות:

1. קריינדיל, אשת ר' חיים ברילל מפרסבורג. בהסברו למדרש רבה איכה (תד מאתינס אתא לירושלים), שהופיע ב"מגד ירחים" לר"י כהן צדק, ג, עמ' 182—183, הזכיר את חתנו זה: "ושמעתי מחתני י"נ המופלג הוטיק והשלם מוהר"ר חיים ברילל ג"י דבר נחמד בזה". וב"המגיד" (ד תמוז תרכ"ח, גל' 25, עמ' 195) נזכר, שחתנו זה הספיד את חותנו, ביום א, כד בסיון. שם מובא, שגם בן חתנו הספידו.
2. שרה, אשת ר' יהונתן גאלמאן מאייבישיץ.
3. קיילה, אשת ר' אליהו מגדלסווען מברסלוי.
4. צביה, אשת ר' יעקב לעווער ממוראביה.
5. דוד, חתן ר' אלעזר קאליר מברודי. יד אלעזר, סי' ס, מיום ח"י בתמוז תר"ז: "באשר מאז טרם בוא מכתבו אלי אנכי בדרך נחני ה', כי זבח משפחה הי' לי בעיר בראדי, הוא שמחת נישואי בני יקירי ר' דוד שי' ביום ח"י סיון העבר". דוד נולד בערך בשנת 1803 ונפטר בשנת 1868. בשנת פתיחת בית-הספר הריאלי בברודי, היה ר' דוד זה סגן ראש העיר והיה מפקחו של המוסד בשנות 1860—1864, שבה בשנה עבר לווינה (גלבר, ברודי, עמ' 247—248). ועי' ב"המגיד", ד טבת תר"ל, גל' 47 — דצמבר 1969, עמ' 375, מודעה על מכירת הספר "יד אלעזר", "בשבטי ישראל נודיע נאמנה וידעו היושבים על מדין והעוסקים בתורה להוציא דין אמת לאמיתו, כי הוצאנו לאור בעזרת ה' ספר שאלות ותשובות יד אלעזר, אשר הניח יתרו אחריו בכתובים מרנא אבינו הרב הגאון... את הספר הזה הוצאנו לאור לא למען השתכר רק להגדיל תורה ולהאדירה ועל כן לא חסנו על כספנו ונזיל זהב מכיסנו על נייר היותר טוב וההדפסה גם היא טובה במאד מאד, מחיר הספר יהי' מצער מאד, רק את אשר יעלה על מחיר הנייר וההדפסה 1 גולדען 80 קרייצער ע"ו (= עסטרייכישע ווערטונג), אדער 1 טהאלער פריישיש, לכל מי שיחפוץ להביא את הספר אל תוך ביתו, יפנה אל המדפיס ה' יעקב הכהן שלאססבערג... וישיגנו". ומתחת למודעה חתום: דוד הורוויץ (בגרמנית), פאסט-נאסטע נר. 18, ווינה, בני הרב הג' מוהר"ר אלעזר הלוי איש הורוויץ זלה"ה.
6. מאיר.
7. שמעון, חתן ר' יונגהערץ מווארשא.
8. גרשון, חתן ר' ישראל יצחק קליינמאן מווארשא.

פטירתו

ב"המגיד", שנה יב (ד תמוז תרכ"ח, גל' 25, עמ' 195) הודיע הכתב מווינה על פטירתו של ר"א. הפרטים הם: לפני חג הפסח, תרכ"ח, חלה ומאז לא שב לאיתנו. ימים אחדים לפני פטירתו הציעו הרופאים שיסע למקום הרחצה ווסלוי, בקרבת הבירה, ובליל יום התמישי, בא סיון נפטר והוא בן ששים וארבע לימי חייו. בעש"ק, כב סיון, הועבר לביתו וביום א, כד בסיון, לפני חצות היום הובל לקבורה. בביתו

²⁹⁵ וכן גם ב"המגיד", שנה יב, 1868, גל' 25, עמ' 195: הוא הניח אחריו ארבעה בנים וארבע(ה) בנות וכולם נשואים ונשואות למשפחות מיוחסות וחשובות, אשר התורה מצאה קן לה.

ספרותו הרב ר' זלמן שפיטצער (עיין לעיל, הערה 271), חתנו חיים ברילל מפרסבורג וגם בנו של חתנו זה, הוא בן בתו של המצות. אלפים נהרו אחר מטתו, כל ראשי העדה, וגם חכם הספרדים (עיין לעיל, הערה 272) וערך מאה מרכבות נסעו אחר המטה. בבית החיים נשאו עליו קינות ר' אהרן יעלינעק וד"ר גידעמאן. לפני מותו צוה שלא ישארו במטתו לבית הכנסת כמנהג החדש. כן צוה לעשות ארונו משולחנו, שעליו הגה בתורה יומם ולילה.

בהוספה ל"המגיד", גל' 27 (מיום יח בתמוז תרכ"ח) נדפסה "המית אב"ל" (האותיות הגדולות מרמזות על שמו הורוויץ אלעזר), ממרדכי ווייסמן חיות.

נספח להערה 98.

ב"שומר ציון הנאמן", בחלק הגרמני, שנה ב, גל' 34 (25 אוגוסט 1846), עמ' 285—291, הופיע מאמר בשם Die Meziza in medizinischer und religiöser Einsicht. המחבר לא חתם את שמו, אלא מתחת לכותרת רשום: Gutachten eines Kompetenten. ושם בעמ' 290 כתוב: Lassen wir uns nicht blenden durch Namen, die entweder Falsch und entstellt (wie der (הגאב"ד מהור"ר משה סופר זצ"ל oder selbst im Irrtume befangen sind". ברור שבעל המאמר כוון למכתב שנדפס ב"כוכבי יצחק", 1845 (לפניי היתה המהדורה השנייה, משנת 1847, על כן ציינתי אותה בהערה 69). וכנראה מדבריו שהוא חושד בבעל "יד אלעזר" באחר משני פשעים, או שזייף את המכתב או שקלקל ושנה את צורתו. על זה ענה בעל "יד אלעזר" במאמר גדול ב'Orient, גל' 43, עמ' 338—340, 22 אוקטובר 1846, ובגל' 44, עמ' 345, 29 אוקטובר 1846). בראשונה נתן לו מנה אחת אפים על ששמו פלאי, מי שהוא בר סמכא עליו לחתום את שמו. אחר כך העיר על מה שהביא בשם פקיד גבוה ממשרד הרפואה בפרוסיה, בשם רוסט, בקשר למאורע העגום שקרה בעיר קראקא, שהרבה ילדים חלו באשמת המוהל. הפקיד הוא סיים את חוות דעתו בעניין זה במשפט הבא: על הרופאים היהודיים להשגיח בשבע עינים על המוצצים האלה. על זה העיר בעל "יד אלעזר", בעמ' 339, שהמציצה אינה חלק בלתי נפרד ממצוות מילה, אלא היא מטעם סכנה לילד ועל כן במקום שהמציצה בפה היא סכנה כמו המקרה דקראקא, צריכים למצוץ בספוג ולא בפה. ובדבריו שם על העניין העיר, שהפקיד הגבוה הוא טעה בחשבו שהמציצה היא חלק מעצם המצווה של ברית מילה, כמו שחשב האדם "המוסמך" וחסרי ידיעות אחרים, דומים לו, לא התביישו לומר, שהמציצה היא חלק בלתי נפרד מעצם המצווה.

לבסוף חזר שוב על כל העניין והביא את דברי מורי ורבי ר"מ סופר בעניין והסביר את הדין על בוריו. בסיומו כתב (עמ' 345), שזוהי הפעם האחרונה שהוא מופיע בפומבי בעניין זה. כן הדגיש, שבשום אופן לא יתיר מציצה בפה ואך ורק על ידי ספוג, כמו שעושים בעידו כבר תשע שנים ובהצלחה גמורה וכמו שמאז עשו כך גם כן בקהילות גדולות אחרות. על זה העיר ר' יעקב עטלינגער (ב"שומר ציון הנאמן", חלק עברי, מחברת א, מס' יב): 'אך לא עם המכחישים והמלעיגים אתוכח כי אם עם איש ישר הולך ואשר לא דרך בזה בעקבותם, הלא הוא הרב מ"ה אלעזר הורוויץ נ"י אב"ד דק"ק וויצן יע"א, באשר במה שנוגע לענין המציצה בכלל דבריו דבריהם, אך כי גם עליו אחפלא מדוע בקנאו את קנאתו בדבר בטול המציצה — אם לאהבת האמת ולא לאהבת הנצח — עוב לשון ערומים לדבר מרורות נגד המחזיקים בה, הלא דברי חכמים בנתת נשמעים".

וכל זה הוא פלא גדול, מדוע לא כתב בעל "ערוך לגר" כן: "בדבר ביטול המציצה בפה", הלא הכל סובב על עניין זה ודברי בעל "יד אלעזר", בהירים ללא כל הסוואה וספיקות!

נספח להערה 174 (Allgemeine Zeitung, 1854, גל' 11, עמ' 131—132). "בראשית מאמר הוא לשלום רב וטומס של ברכות לתפארת גדולתם ולחכימין וידעי בינה הנלוים להם בעבודת הקדש. האותיות אשר תבאנה יגידו לנו את כל התלאה אשר מצאתנו מאת כמה וכמה בני ברית סוחרי ותגרי עירנו כל אלה חברו לאלצנו בכל תקף מיני פצירה סים בבקשתם אשר שגבה ממנו להתיר להם י"ט שני של גליות לעשותו חול כמו בארץ הקדושה, וברוח כביר אמרי פיהם כדברים האלה לאמר: אם לא תשמעו אלינו להתיר, ידנו רמה ולקחנו

ההיתר בחוקה, יען היות מנהג איסורו דבר שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בו והפסדו עד מאור מרובה, ובפרט לעת עתה ובזמן הזה שנתקרב המקומות והאיים הרחוקים על דרכי ברזל ופלדות הרכב ותחבולות הטליגראפיה המביאות ברגע הבשרות מכמה מאות פרסאות וצריכות תשובה מיד באותו הפרק, ומוסיפין כי ענין איסור י"ט שני של גליות בח"ל לפי מחשבתם אין הדעת סובלתו, שמה שהוא חול בארץ ישראל יהיה קדש בח"ל, והעונשים הנגזרים למחללו נראה להם שאינם ענין, כי אם לאותו הזמן שהיו מקדשים את החדש על פי הראיה : ולא נכחד מתבונתם כי לא היינו מקשיבים לקול השואלים גם לדרוש ולחקור על הענין הזה, לולי שמענו תופסי תורה סומכין ומחזיקין שאלתם מן הש"ס ביצה דף ו' דאיתא התם : והשתא דידעין בקיעא דירחא מ"ט עבדינן תרי יומי ? משום דשלחו מתם הוזהרו במנהג אבותיכם בידכם, זמנין דגזרו המלכות גזרה ואתי לאקלקולי. ופרש"י דגזרי המלכות גזרה שלא יתעסקו ישראל בתורה וישתכח סוד העבור מהם ותעבדו נמי חד יומא ואתי לקלקולי ולעשות חסר מלא ומלא חסר ותאכלו חמץ בפסח ; וגמרו אומר שזה הטעם, אשר עליו אדני האיסור הטבעו, הוא בטל ומבוטל בזמננו, כי סוד העבור נתפרסם בכל העולם ונמצא באלף אלפי ספרים הנה הנם בכל תפוצות ישראל ואי אפשר להשתכח ; וגומרים ש"ס אין זו גזרה דאינה בטלה גם אם בטל הטעם, אלא מנהגא בעלמא בפי כל הפוסקים.

ואנחנו צעירי הצאן נתלבטנו בכל מאמצי כח להסביר להם חמר הענין מהמשנה והגמרא שנתפשט בכל העולם האיסור שקבלוהו כל ישראל בכל דור ודור ונתקדש מאז י"ט שני בחוצה לארץ כי"ט ראשון בברכות קדוש זמן ותפלות ומוספין וקס"ת והלל ; אכן לריק יגענו ולא הונח לנו כי לא יכולנו להפיס דעתם ולנצחם. ואחרי להג הרבה ויגיעת בשר רובם נתרצו שלא לפתוח החנויות בימי י"ט שני שעבר, בלבד כי לא יתרצו להבא אך בתנאי מפורש לשלוח ספרים על אודות מאויים לרבנים הרמים והנישאים וראשי מתיבתא אשר בקהלות הקדושות שבירושלים חברון טבריה וצפת תוב"ב ולכל ישרי לב ראשי זקני ישראל העומדים על התורה ועל העבודה בקהלות הגדולות והמפורסמות אשר במדינות איאורופה כי כן הנה הנם מקוים ומיחלים להפיק תשוקתם ברשיון הוראה הגדולים סבי דגהר דעה ורבוותא חכימין ידעי בינה ; יען אנחנו קסני ארץ נתחזקנו בדברינו שאין אנחנו רשאים לשלוח יד ביי"ט שי של גליות אפילו כמלא נימא מצדנו, ואנחנו עומדים ומצפים לשתות בצמא את דבריהם ממקור מים חיים מעינות תבונתם. ונא יגבירו חסדם ואמתם למהר מצות שלוח תשובתם הרמתה, כי ימי הפסח הל"ל קרבו לבא ואנתנו על רוח חכמתם ותבונתם עינינו, לסקל דרך ה' לישר המסלה ותכל תלונת ישראל מעלינו ויהי שלום בחילנו שלוח בארמנותינו ושכמ"ה.